

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.2>

УДК 811.82-32

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СЕНСИ ТА АКсіОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ МОВОТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

МЕХ

Наталія Олександрівна,

доктор філологічних наук,
професор, завідувач відділу
екранно-сценічних мистецтв та
культурології,

Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України,
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;

e-mail: mno_logos@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5846-505X

Natalia

МЕХ,

Doctor of Philological Sciences,
Professor, Head of the Screen and
Stage Department Arts and Cultural
Studies,

Institute of Art History, Folklore and
Ethnology named after M.T. Rylskoho
National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho Str.,

Kyiv 01001, Ukraine;

e-mail: mno_logos@ukr.net

Стаття є спробою осмислення ціннісних домінант та соціокультурних сенсів мовотворчості Г. Сковороди. Особливої ваги це питання набуває у процесі оновлення України, усвідомлення її унікального та своєрідного місця у світовій історії, культурі, у генезі людської цивілізації в цілому.

Знати та поділяти погляди визнаних світочів української культури – це завжди запорука морального зростання та вдосконалення самих себе. В умовах зіткнення українського народу з екзистенціальною загрозою, в основу якої штучно закладено та розповсюджено саме заперечення всіх його історичних, соціокультурних та навіть духовних домінант, утвердження таких підходів, поглядів та настанов є єдиним шляхом збереження самого народу та держави.

Мовотворчість мислителя презентує світоглядно-ціннісні засади, які мають стати для українства дороговказами до своєї свободи у всіх її проявах: від духовної свободи до фізичної і матеріальної, до свободи діяти та творити своє майбутнє.

Ключові слова: свобода, культура, ціннісні домінанти, мовотворчість Сковороди.

2022 рік – рік великих випробувань для українського народу, коли гостро постало питання вижити та зберегти свою *свободу, культуру, цінності*. Григорій Сковорода – це одна із знакових особистостей української культури, неординарний мислитель, ювілей від дня народження якого відзначаємо цього річ.

Відомий дослідник мовосвіту філософа Леонід Ушкалов зазначає, що «Творчість Григорія Сковороди посідає особливе місце в історії українського письменства. Його поезія та філософія – це найвищий злет українського літературного бароко, так само, як в Англії – творчість Джона Мільтона, у Голландії – Йоста ван ден Вондела, в Іспанії – Кальдерона, в Італії – Торквато Тассо, у Німеччині – Ангела Сілезія, у Чехії – Яна Амоса Коменського. Сковородинські пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, листи завершують добу українського бароко, а водночас і барокову літературу всієї Європи» [Ушкалов 2011: 9].

Вважаємо надзвичайно актуальним сьогодні повернення до осмислення феномену творчості Григорія Сковороди для України, Європи та світу. Особливої ваги це питання набуває у процесі відновлення України, усвідомлення її унікального та своєрідного місця у світовій історії, культурі, у генезі людської цивілізації в цілому. Адже Україні є що запропонувати іншим народам та країнам на сучасному часовому зрізі. Мотиви та цінності, які рухають українським народом у незламному протистоянні ворогу, мужність, свободолюство та воля – закарбовані в нашій генетичній пам'яті. Соціокультурні сенси та аксіологічні домінанти, що ілюструють духовне коріння українства – все це демонструє мовосвіт Григорія Сковороди.

Про глибоку освіченість Г. Сковороди говорять, зокрема, й наступні факти його біографії, пор.: «Восени 1734 року Сковорода вступає до Києво-Могилянської академії. Клас фари, де вчили читати й писати по-латинському, по-польському та по-слов'янському, Сковорода пройшов під орудою ієродиякона Веніаміна Григоровича. У наступних класах (1735–1738 рр.): інфіми (етимологія, синтаксис латинської мови, арифметика й катехізис), граматики (складніші питання синтаксису, твори Ціцерона й Овідія) та синтаксими (стилі латинської ораторської прози, латинська поезія) – його вчителем був Амвросій Негребецький. Клас поетики, де вчили писати віршовані твори різних жанрів, а також давали знання з міфології, географії та

біблійної історії, майбутній філософ пройшов у ієродиякона Павла Канючкевича впродовж 1738–1739 років. Тоді ж таки він починає вчити грецьку, німецьку й гебрійську мови в Симона Тодорського. У 1739–1740 роках Г. Сковорода пройшов клас риторики (інвенція, стилістика, композиція тощо) у Сильвестра Ляскоронського (курс «*Institutiones oratoriae eloquentiae...*») та продовжив вивчати мови в Симона Тодорського. Філософію (діалектика, логіка, етика, фізика, метафізика) він вивчав у 1740–1741 роках під орудою префекта академії Михайла Козачинського (курс «*Syntagma totius Aristotelicae philosophiae...*») [Ушкалов 2011: 9].

Як бачимо, дисципліни, які були опановані Г. Сковородою в Києво-Могилянській академії, дають підстави стверджувати про його високий рівень освіти. Відомо, що згодом мислитель продовжує своє пізнання світу та самовдосконалення. Так, «у складі Токайської комісії генерал-майора Федора Вишневецького, куди його взяли як людину добре обізнану в музиці та чужих мовах, Г. Сковорода виїхав до Угорщини. Упродовж наступних п'яти років йому вдалося побувати також в Австрії, Словаччині, Польщі, можливо, і в Італії (Венеція, Болонья, Флоренція, Рим), Чехії (Прага) та Німеччині (Дрезден, Ляйпціг, Галле). Перший біограф Михайло Ковалинський стверджував, що в Будапешті, Відні, Братиславі й деінде філософ продовжував своє навчання, приятелюючи з багатьма освіченими людьми» [Ушкалов 2011: 9–10].

Кожен твір мандрівного філософа є своєрідним посланням до сучасної людини, порадою або настановою, яка допоможе зорієнтуватись на життєвому шляху та не потрапити в пастку обставин і хибних оман. Так, притча «Убогий жайворонок» під час докладнішого вивчення та осмислення, з огляду на трансляцію глибинних ціннісних домінант, містить наступну посьвяту, пор.:

*Люб'язному другові Федорові Івановичу Диському,
бажаю справжнього миру.*

Життя наше – адже це шлях безперервний. Світ цей – велике море усім нам, пливучим. Він-бо є океан, який перепливаєється, о, вельми небагатьма щасливцями безбідно. На шляху цьому зустрічаються камінні скелі та скельки, на островах –

сирени, в глибинах – кити, у повітрі – вітри, хвилювання по-всюди; від каміння – перетинання, від сирен – зваблення, від китів – поглинання, від вітрів – супротив, од хвиль – занурення. Адже кам'яні принади – це невдачі, сирени – мстиві друзі, кити – запазушні пристрастей наших змії, вітри розумій як напасті, хвилювання, мода та суєта житейська. [..]

Прийми, друже, від мене цю маленьку настанову. Дарую тобі Убогого свого Жайворонка. Він тобі заспіває і взимку: не в клітці, а в серці твоєму, і трохи допоможе врятуватися від ловця і хитруна, від лукавого світу цього. О Боже! Як багато цей вовк день і ніч жере незлобливих ягнят! Ах, стережися, друже, бо в небезпеці ходиш. Не спить ловець. Не спи й ти [Сковорода 1994: 124].

Отже, уже на початку листа Г. Сковорода демонструє свої світоглядні орієнтири, бажаючи «справжнього миру» молодій людині, чією долею Він переймається, згадуючи важливі деталі людських стосунків.

Актуальним сьогодні є коментар-пояснення філософа щодо сприйняття українців у світі, красномовні наслідки цього мають ті, хто недооцінив нас як народ та переоцінив себе впродовж історії. Так, не зовсім приємні, помилкові та навмисно розповсюджені погляди щодо стереотипного хибного сприйняття українського етносу містять наступні рядки, пор.: *Однак хай не звабить тебе, друже, те, що Тетервака названо Фридриком. Коли тобі неприємно, згадай, що ми всі такі. Адже всю Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого соромитися? Тетервак-бо – птиця дурна, але не злоблива. **Не той дурний, хто не знає (ще такий, котрий усе знає, не народився), але той, що знати не хоче** [Сковорода 1994: 124–125].*

Далі Григорій Савич дає пораду, яку варто взяти на озброєння, осмислити, збагнути, пор.: ***Зненавидь глупоту: тоді хоч і дурний, але будеш у числі блаженних тих тетерваків.** «Викривай премудрого, і полюблять тебе». Викривай, отож, його, коли ти нерозумний. Бо який він премудрий, коли не любить глупоти? Чому? Тому, що **приймає і любить викриття від друзів своїх.** О, хай збереже юність твою Христос від тих, що мастяють єлеєм голову твою, од домашніх цих тигрів та сирен. Амінь!* [Сковорода 1994: 125].

Це заклик до навчання, до розвитку, до смиренного прийняття себе, своїх слабкостей на шляху до спокою, до миру з собою та з навколишнім світом. Заклик до дружньої критики, до відвертих оцінок та поглядів, для тих, хто здатен почути та зрозуміти. І особливе застереження від лестощів нещирих, зрадливих друзів, від отруйного спілкування з ними.

Основою притчі Григорій Сковорода виголошує відомі біблійні вислови, напр.: *Той збавить тебе від сіті ловчої...* (Псалом 90); *Не спить і молиться, щоб не потрапили в прірву; Горе вам, багатолюбці, коли віддалені від утіхи вашої; Блаженні убогі духом...; Знайдете спокій вашим душам...* [Сковорода 1994: 125].

Звернімо увагу, що основний акцент зроблено на духовних цінностях, які містить Біблія – один із світів у філософській концепції мислителя.

Підбір персонажів, обставини, характер спілкування – усе має велике значення, усе не випадкове у цьому творі, як і у всій мовотворчості філософа, яка є алегоричною та пересипана цитатами зі Святого Письма.

Образи Сабаша, Алауди та Адонія у своїх назвах містять глибокий смисл, який вказує читачеві на призначення та, навіть, світобачення персонажів. Так, Григорій Сковорода акцентує, що *Сабаши* – значить бездільний, спокійний, од сирійського слова «саба» чи «сава», тобто мир, спокій, тиша [Сковорода 1994: 125]; *Алауда* – по-римському значить жайворонок, *alauda* – хвалю, по-римському *laudo*, *лаудо* – той, котрий хвалить [Сковорода 1994: 130]; *Адоній* – по-еллінському значить «співець», *ода* – пісня [Сковорода 1994: 132]. Отже, читач уже налаштований на сприйняття міркувань Сабаша, а особливо його батька – Алауди, як поглядів мудрих, поміркованих, високодуховних, про що свідчать контексти: – *Сину мій єдинорідний, схили вухо своє, почуй голос батька твого – і врятуєшся від сітки, як сарна від мисливця; Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай, і доволі. Поглянь на цей світ, поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються в морі. Читай її завжди й навчайся, наче з високої гавані, на буряний океан поглядай і тишся. Чи всі*

читають цю книгу? Всі. Всі читають, але безтямно. .. Ти ж, сину мій, читаючи книгу видимого і злого світу цього, дивись сердечним своїм оком на саме серце його, джерело його, тоді, пізнавши початок і сім'я його, будеш правий і суддею станеш усілякій справі, бачачи голову справи і саму суть, істина-бо збавить тебе від всілякої напасті [Сковорода 1994: 131].

Мудрість сказаних застережень, спонукає замислитись над тим, що саме ми бачимо навколо, які приховані смисли демонструє світ із його різноманітними ситуаціями, для чого та або та подія в нашому житті, які уроки ми можемо винести з неї, переживаючи за ближнього, спостерігаючи за його діями, оцінками й міркуваннями, іноді хибними.

В образі Адонія, у його мові та сенсах, які транслює через нього Г. Сковорода, уособлюється високий ідеал співця Бога, Творця всесвіту: – *Ах, добрій людині будь-який день – свято, ... Святові матір є не час, а чисте серце. Воно є паном і суботі. О чисте серце, ти воістину не боїшся ані блискавок, ані грому! Ти є Боже, а Бог є тобі твій. Ти йому, а він тобі друг. Воно тобі, Боже мій, жертвою, а ти йому. Ви обоє існуєте й існуєте єдино. О чисте серце! Ти новий вік, вічна весна, доброгоглядне небо, обітована земля, розумний рай, веселість, тиша, Божий спокій, субота і великий день Пасхи. Ти нас навідало з великих обителів світлого сходу, вийшло із сонця, як жених із палацу свого. Слава тобі, котрий показав нам світло своє! Цей день Господній, порадіймо і возвеселімося, браття* [Сковорода 1994: 133].

Особливим для мислителя був образ Адонія – співця Бога, який завершує всю притчу духовною одою – «Піснею Різду Христовому про убогість Його», адже світ музики був близький йому ще зі студентських часів. Про музичні обдарування українського мислителя, про глибокі пізнання в музичній духовній царині свідчать події з його непересічного життєвого шляху. Так, «восени 1742 року, пройшовши конкурсний відбір у Глухові (випробування в церковному співі та в співі на “італійський манір”», Г. Сковорода стає співаком (альтистом) придворної капели. Саме тоді, як стверджував Григорій Квітка-Оснот'яненко, наш філософ створив кілька духовних піснеспівів: “придворний” наспів літургійно-канонічної пісні “Иже

херувими”, “Христос воскресє” та пасхальний канон «Воскресєнїя день». Наприкінці літа 1744 року .. прибув до Києва. Тут він звільнився з капели в чині “придворного уставщика”, тобто регента, і відновив своє навчання в класі філософії Київської академії (курс “Philosophia Aristotelica...” Михайла Козачинського)» [Сковорода 1994: 9–10].

З огляду на вищезазначені факти, важливим, продуманим, глибоко осмисленим та цілком природним є поданий у притчі митця образ співця Адонія, адже, маючи за плечима досвід перебування в церковному хорі, зокрема у придворній капелі, а потім і безпосередньо регентський досвід та декілька вдалих спроб у написанні духовних піснеспівів, цей образ є глибоко зрозумілим для мислителя. Адоній передає світоглядні орієнтири філософа, ціннісні домінанти його мовосвіту, пор.: *Блаженні убогі духом, бо їхнє є Царство Небесне... Що ж бо є система світу цього, коли не храм Божий і дім його? Унім убогість живе і священствує, приносить милість світу, жертву хвалення, задовольняється, як дитя, тим, що подається йому від Отця Небесного, залежачи від промислу його і вселенської економії. І це значить: «Коли тих є Царство Небесне». Це є – вони знають промисел Божий, і на нього сподіваються. Через це убогість називається убожеством, коли, як дитя, живе в домі у Бога чи так само, коли все своє має, але не в своїх руках, а в Божих* [Сковорода 1994: 133–134].

Взаємоповагу та глибоку вдячність демонструють читачеві діалоги Алауди з Адонієм. Їх високий рівень довіри, прагнення поділитися істинним розумінням будови навколишнього світу, мудрим прочитанням і трактуванням зовнішніх подій та обставин у християнському вимірі є надзвичайно цінним і повчальним, пор.: *Воістину ніщо не є добре, тільки чисте серце: зерно, що проростило небеса на землю; дзеркало, що вміщало в себе і обмалювало барвами все живе; твердь, що утвердила своєю мудрістю чудні небеса; рука, що тримає жменю земне коло і порох нашої плоті* [Сковорода 1994: 133].

Кожна людина здатна на різних етапах побачити різні акценти у прочитаному, відгукнутися на окремі заклики, почути відповіді на свої питання. Г. Сковорода – це мислитель для всіх, хто шукає та прагне пізнати себе, зрозуміти для чого він

прийшов у цей світ, знайти своє призначення, свою *сродну працю*. Крім глобальних питань, філософ своєю мовотворчістю спонукає осмислити складні абстрактні поняття, які часто ми чуємо, але до кінця не можемо збагнути. Так, вустами Алауди він запитує: *Що-бо є дивніше пам'яті, яка вічно цілий світ творить, зберігає вічно в надрах своїх сім'я усього живого, бачить єдиним оком минулі й майбутні діла як теперішні? Скажіте мені, гості мої, що воно – пам'ять? Мовчите? Я ж вам відповім. Але не я, а Божя в мені благодать. Пам'ять – це недремне сердечне око, що прозирає все живе, незаходиме сонце, що просвічує Всесвіт* [Сковорода 1994: 133].

Г. Сковорода проголошує, на перший погляд, відомі всім істини, дає прості відповіді, які лежать на поверхні, на складні питання. І саме в цьому його сила, і саме цим він одних приваблює і вражає, а інших відштовхує і навіть дратує. Він просто говорить про складне.

Переосмислення цінності основних морально-етичних настанов творів Григорія Сковороди є важливим кроком до поглиблення рівня усвідомлення українцями самих себе, свого духовного коріння, посилення фундаментальних концептів про власні багатовікові соціокультурні традиції, в основі яких завжди лежали такі поняття як *мир, захист, щирість, праця, воля, любов, повага, родина, народження та виховання дітей*.

Знати та поділяти погляди визнаних світочів української культури – це завжди запорука морального зростання та вдосконалення самих себе. В умовах зіткнення українського народу з екзистенціальною загрозою, в основу якої штучно закладено та розповсюджено саме заперечення усіх його історичних, соціокультурних та навіть духовних домінант, утвердження таких підходів, поглядів і настанов є єдиним шляхом збереження самого народу й держави. За таких обставин мовотворчість філософа, його світоглядні переконання складно переоцінити, вони безсумнівно мають бути використані в національній культурній стратегії проти інформаційної агресії.

Мовотворчість Григорія Сковороди презентує такі соціокультурні сенси та світоглядно-ціннісні домінанти, які мають стати для українства дороговказами до своєї *свободи* у всіх її проявах: від духовної свободи до фізичної і матеріальної, до свободи діяти та творити своє майбутнє.

Сковорода Г. Твори: У 2 т. Т. 2: Трактати. Притчі. Переклади. Листи. Київ: Обереги, 1994.

Словник української мови: в 11 т. За ред. І.К. Білодіда. Т. I. Київ: Наукова думка, 1970.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода. Передмова. *Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів*. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. С. 9–50.

REFERENCES

Bilodid, I.K. (Ed.). (1970). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. Vol. I. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Skovoroda, H. (1994). Works: in 2 vols. Vol. 2: Treatises. Parables. Translations. Letters. Kyiv: Oberehy (in Ukr.).

Ushkalov, L. (2011). Hryhoriy Skovoroda. *Skovoroda Hryhoriy. Complete academic collection of works*. Kharkiv – Edmonton – Toronto: Maidan; Publishing House of the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 9–50 (in Ukr.).

Статтю отримано 22.11.2022

Natalia Mekh

SOCIO-CULTURAL SENSES AND AXIOLOGICAL DOMINANTS OF THE HRIHORY SKOVORODA'S LANGUAGE CREATION

The proposed research is an attempt to understand the language creation of H. Skovoroda as a fragment of the national cultural strategy in the conditions of informational aggression. This question acquires special importance in the process of restoration of Ukraine, awareness of its unique and peculiar place in world history, culture, in the genesis of human civilization as a whole. After all, Ukraine has something to offer other peoples and countries at the modern time. Motives and values that drive the Ukrainian people in an indomitable confrontation with the enemy, courage, freedom and will are engrained in our genetic memory. Sociocultural meanings and axiological dominants that illustrate the spiritual roots of Ukrainianness – all this is demonstrated to us by Hryhoriy Skovoroda's linguistic knowledge.

Knowing and sharing the views of recognized pillars of Ukrainian culture is always a guarantee of moral growth and self-improvement. In the conditions of the confrontation of the Ukrainian people with an existential threat, based on which the denial of all its historical, socio-cultural and even spiritual dominants is artificially laid and spread, the affirmation of such approaches, views and instructions is the only way to preserve the people and the state.

The example of a *FREE PERSON* with its dominant worldview and values should become for Ukrainians a signpost to their *FREEDOM* in all its manifestations: from spiritual freedom to physical and material freedom, to the freedom to act and create one's future.

Key words: freedom, culture, value dominants, Skovoroda's eloquence.